

КОНОТАЦІЇ ЗООНІМІВ У СУЧАСНОМУ МОЛОДІЖНОМУ МОВЛЕННІ І ТРАДИЦІЙНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ: КОНСТАНТИ І ДИНАМІКА СПРИЙНЯТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).51–57

Баган М. Конотації зоонімів у сучасному молодіжному мовленні і традиційній українській лінгвокультурі: константи і динаміка сприйняття; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена порівняльному дослідженню конотацій зоонімів у сучасному молодіжному мовленні і традиційній українській лінгвокультурі. Актуальність запропонованої статті зумовлена потребою систематизації нових конотативних одиниць у сучасному українському мовленні, необхідністю окреслити динаміку оцінювання словникового запасу й уточнити відомості про взаємозв'язок мови та нематеріальної культури народу.

Мета статті – порівняння конотативних значень зоонімів у мовленні сучасної молоді та в українських фольклорних текстах, з'ясування констант та динаміки. Для досягнення цієї мети виконано такі завдання: 1) визначено основні зооніми, які сучасна молодь використовує з різними конотативними значеннями; 2) виокремлено спільні та відмінні конотативні значення зоонімів в українських прислів'ях та сучасному молодіжному мовленні; 3) проаналізовано мотивацію розвитку нових конотативних забарвлень в узвичаєних зоонімах; 4) встановлено фактори, що сприяють метафоризації зоонімів у молодіжному мовленні або, навпаки, обмежують її.

Дослідження виконано за допомогою описового методу, методів контекстуального аналізу, функційного аналізу та методики компонентного аналізу.

У статті обґрунтовано важливу роль зоонімів в емоційно-оцінному забарвленні мовлення сучасної молоді: вони забезпечують колоритне й наочне втілення переважно негативних рис характеру людини: обмеженості, необізнаності, неохайності, впертості, вульгарності тощо. Більшість зоонімів актуалізує зневажливе ставлення до об'єкта номінації, рідше – іронічно-насмішкувате чи поблажливе.

Доведено, що сучасна молодь не тільки використовує зооніми з узвичаєними конотативними значеннями, але й активно переосмислює деякі з них, утворюючи нові негативнооцінні значення. Зміна конотативних значень зоонімів відображає певну динаміку цінностей у суспільстві. Конотативну силу втрачають ті зооніми, що називають тварин, з якими молодь контактує менше. Натомість вона охочіше використовує назви екзотичних та диких тварин, що вирізняються специфічними звичками, оскільки такі зооніми сприяють формуванню особливо влучних і колоритних образів.

Ключові слова: конотація, конотативне значення, зоонім, молодіжне мовлення, українська лінгвокультура, метафора, оцінка.

Формулювання проблеми. Конотацію справедливо називають ефективним засобом прагматичного вираження мовлення, формування особливих стилістичних нюансів, настроєвого зближення з іншими учасниками спілкування. Лексичні одиниці, що набули в українськомовному комунікативному просторі певних конотативних значень, неодноразово привертати увагу мовознавців. Проте об'єктом їхніх досліджень переважно слугували конотовані одиниці сучасного публіцистичного та художнього дискурсів. Видається актуальним і важливим проаналізувати саме динаміку конотативного сприйняття узвичаєної зоонімної лексики в українській лінгвокультурі. Порівняння емоційно-оцінного потенціалу зоонімів у текстах українського фольклору і в мовленні сучасної молоді дасть змогу з'ясувати, як змінилися традиційні народні уявлення про тварин у сучасному українському молодіжному мовленні.

Огляд літератури. Зоонімну лексику вважають однією з найбільш конотативно потужних. Тісний зв'язок людини з природою, важлива роль тварин у її житті, специфічні особливості поведінки тварин – усе це посприяло широкому використанню зоонімів у народному осмисленні світобудови й засад соціальної взаємодії. За слушним визначенням В.М. Мокієнка, «жодна інша група слів не підготовлена багатомісним життям до алегоричних

метаморфоз так, як ця. Порівняння й метаморфози, пов'язані з назвами тварин, це застигли образи давнього народного життя, тісно пов'язаного з природою» [Мокиєнка 1975, с. 114]. Дослідженню зоонімної лексики, зокрема її символічного потенціалу у слов'янській культурі, присвячено праці М.Ф. Сумцова [Сумцов 1889], В.М. Мокієнка [Мокиєнка 1975], О.В. Гури [Гура 1997], О.П. Левченко [Левченко 2005], Г.С. Лозко [Лозко 2011], В.І. Руснак [Руснак 2011], Н.Ф. Венжинович [Венжинович 2018], О.А. Крижко [Крижко 2019] та ін.

Одне з основних завдань сучасної лінгвокультурології й етнолінгвістики дослідники вбачають у визначенні переліку назв диких та свійських тварин, що є найважливішими в зооморфному культурному коді українців. Зокрема, О.П. Левченко особливо потужними носіями символічної семантики вважає зооніми *ведмідь, вовк, лис, заєць, тур*, а серед «домашніх» тварин – *вівця, баран, вів, кінь, кобила, бик, корова, теля, віслук, свиня, кабан, собака (пес), кіт (кішка), миша* [Левченко 2005, с. 250]. О.А. Крижко висновує, що найважливішу роль у становленні світосприйняття українців відігравали зооніми *вовк, бобер, лось, видра, вівця, корова, бурундук, дик* (дикий кабан; вепр), *лис, лев, мамонт, морж* та ін. [Крижко 2019, с. 72]. У Словнику стійких народних порівнянь [Юрченко, Івченко 1993] найуживаніші

зооніми – *собака* (194 ФО), *свиня* (98 ФО), *кіт* (85 ФО), *муха* (63 ФО), *вовк* (60 ФО), *жаба* (50 ФО), *віл* (51 ФО), *засць* (37 ФО), *ведмідь* (36 ФО), *теля* (35 ФО), *кінь* (32 ФО), *блощиця (воша)* (24 ФО), *риба* (23 ФО). Попри певні відмінності в переліках зоонімів, можемо констатувати, що деякі з них повторюються, а тому справді важливі в народній інтерпретації світобудови.

Проблему конотування зоонімів у мовленні сучасної української молоді досі предметно не вивчали. Проте, за нашими спостереженнями, ця група лексики досить популярна в молодіжному соціолекті. Молодь схильна до постійного пошуку експресивних і влучних виражальних засобів, які б посприяли оригінальному самовираженню та дотепному, нестандартному означенню звичних речей. Специфіку молодіжного мовлення дослідники вбачають у перевазі неформального спілкування, тяжінні до епатажності, експресивізації, лаконічності, широкого застосування мовної гри [Цар 2018, с. 53–54]. Уважаємо, що всі ці особливості сприяють активному переосмисленню узвичаєних конотативних значень зоонімів. Вони також потребують систематизації та ґрунтовного вивчення на тлі традиційної практики вживання цих назв.

Мета статті – порівняти конотативні значення зоонімів у мовленні сучасної молоді і в українських фольклорних текстах, установити константи й динаміку. Для досягнення мети передбачено виконати такі завдання: 1) визначити основні зооніми, які сучасна молодь вживає з різними конотативними значеннями; 2) з'ясувати спільні і відмінні конотативні значення зоонімів в українській народній творчості і сучасному молодіжному мовленні; 3) проаналізувати мотивацію розвитку нових конотативних сем в узвичаєних зоонімів; 4) установити чинники, що сприяють метафоризації зоонімів у молодіжному мовленні чи, навпаки, обмежують її.

Дослідження виконано за допомогою низки загальнонаукових (аналізу, синтезу, порівняння) та мовознавчих методів (описового, контекстуального аналізу, функційного аналізу та методики компонентного аналізу).

Паремійний матеріал дослідження дібрано зі збірників української народної творчості М. Номиса, В. Плавюка та Фразеологічного словника української мови. Типове для молоді вживання зоонімів проілюстровано прикладами з текстів сучасних українських письменників: С. Жадана, Любка Дереша, Ірени Карпи, Люко Дашвар, Ірен Роздобудько, Братів Капранових, А. Кузьменка (Скрябіна), С. Поваляєвої, Дари Корній, Макса Кідрука та ін., які стилістично імітують молодіжне мовлення.

Виклад основного матеріалу. Символьного статусу в етнічній культурі набували тварини, які здавна жили на території етносу і виконували тотемну функцію (їх вважали засновниками і захисниками племені). До тотемних тварин українського етносу переважно зараховують *козу*, *ведмедя*, *вовка*, [Лозко 2011, с. 218, 388, 391]. Народ персоналізував і поважав їх (пор. іменування ведмедя *Вуйком*, *Батьком*, *Старим*, *Лісовим чоловіком* у Карпатах),

не вживав їхнього м'яса (зокрема, ведмедя), часто згадував у міфах та казках, використовував їхні образи в обрядах (пор. водіння кози на Щедрий вечір).

Конотативного забарвлення набували назви тварин, що не обов'язково відігравали важливу роль у житті етносу. Але цілком очевидно, що вони були добре відомі носіям мови і мали специфічні ознаки або звички: велике тіло, яскраве оперення, здатність дуже повільно чи, навпаки, швидко рухатися, плутати сліди, підкидати пташенят, збільшуватися в об'ємі тощо. Саме специфічні властивості тварин слугували мотиваційною ознакою для метафоричного використання їхніх назв в описах людей: хитру людину називали лисом через її подібність до цієї тварини; незграбну – ведмедем, гордого й красивого чоловіка – орлом тощо. Такі метафори влучно й наочно характеризували людину, передавали певне емоційно-оцінне ставлення до неї. Конотування зазнавали й ті зооніми, що не стали самостійними метафорами. Українська пареміологія сповна зберегла народні уявлення про багатьох свійських і диких тварин. Одних витлумачено позитивними, розумними, витривалими, дужими, мудрими, інших, навпаки – нікчемними, слабкими, набридливими тощо. Навіть із плином часу зооніми не втрачають емоційно-оцінного забарвлення, слугують надійними і переконливими виразниками тієї чи тієї конотації.

Аналіз мовлення сучасної української молоді засвідчив, що ця категорія носіїв мови широко використовує зооніми для увиразнення свого емоційно-оцінного ставлення до інших людей. Відразу зазначимо, що в їхньому мовленні фігурують не всі назви тварин, зафіксовані з конотативним значенням в українській пареміології. Зрозуміло, що вона не оперує назвами тих тварин, які вийшли з ужитку (*віл*) або є далекими й невідомими для неї (*сич*, *лунь*, *горлиця*, *вивірка*, *воша*, *пава*, *видра*), попри виразний конотативний шлейф цих зоонімів в українському фольклорі.

Виявлені в молодіжному соціолекті зооніми поділяємо на три групи: 1) ті, що зафіксовані в українській пареміології і мають тепер ідентичні або подібні конотативні значення; 2) зооніми, що набули в молодіжному мовленні конотативних значень, відмінних від народного сприйняття; 3) зооніми, які в українському фольклорі не зазнали конотування.

Подібні, а іноді й ідентичні конотативні значення в українському фольклорі і сучасному молодіжному мовленні мають зооніми *вівця*, *курка*, *коза*, *бик*, *жаба*, *свиня*, що ввійшли до першої виокремленої групи.

За багато років не змінилося емоційно-оцінне сприйняття вівці. Українська пареміологія послідовно відображає її некмітливості, наївності і неестетичності, пор.: *Дурна вівця і перед вовком висотидісться* (Плавюк 42); *Замотилечений, як вівця* (Плавюк 43); *Ідуть, як вівці на зарізі* (Плавюк 43). Саме ці риси характеру наші сучасники висміюють у жінках, називаючи їх відповідним зоонімом, пор.: *А що, як я не зможу побороти злі гормони і стану тупою вівцею в халаті і з жирним волоссям?* (Ірена

Карпа); *На роботу Уляна запізнилася завдяки білявій вівці у кашкеті зі стразами, яка сиділа за кермом джипа з донецькими номерами. Однією рукою вівця тримала мобільний телефон, другою — підфарбувала собі вії ...* (Брати Капранови); *Ні, цього недостатньо. — ... ? — Недостатньо — ... ?! — Ні — ... !!! — Тому що ти — тупа вівця* (Ірена Карпа). Отже, незважаючи на те, що вівця — не надто поширена в сучасному приватному тваринництві, її образ виявився досить стабільним і ефективним для реалізації негативнооцінної конотації невисоких розумових здібностей жінки.

Образ курки також докладно описаний в українській пареміології. Народ спостеріг і відзначив її метушливість (*Біга, як курка з яйцем* (Номис, с. 52), брак розуму (*курячий мозок* (ФСУМ, с. 501), *курячий розум* (ФСУМ, с. 759), жалюгідність (*як мокра (змокла) курка* (ФСУМ, с. 406), певну жертвність, приреченість існування (*Впав у біду, як курка в борщ* (Номис, с. 45); *Кому весілля, а курці смерть* (Номис, с. 47); *Біда курці жити, що на ній учать яструба ловити* (Плавюк, с. 176). Цілком логічно, що на підставі цих ознак зоонім курка використовують для зневажливої характеристики недалекої, не надто претензійної жінки. Таке конотативне значення передає він і в мовленні молоді, пор.: *До речі, я вчора познайомився з такою жінкою! — заблищали очі в Араменка. — Куди цим куркам до неї!* (Ірен Роздобудько); *Господи, ну курка куркою! Де ти така взялася?* (Т. Малярчук); *Викладачка, дурна курка, запитально на нього дивиться* (А. Дністровий); *Нам читає миришав курка російською мовою, з пожовклими дрібними зубами й маленькими, як шпирини, очима* (А. Дністровий).

Улюбленою зооморфною метафорою молоді є іменник коза. Ним іронічно-зневажливо називають молоду веселу дівчину, акцентуючи на її норовливості, несерйозності, незговірливості, пор.: *Ану, пішла звідси. Будь ласочка! Второпала, коза?* (Л. Денисенко); *Тоді ти зрозумієш, що вона підірвана коза й тобі нема чого з нею робити* (Л. Денисенко); *Гоцьик збуджується до люті, грубо штовхає дівчину. — Коза! — Дай грошей! — Зароби!* (Любо Дашвар). Мотивація цілком прозора і переконлива, оскільки ґрунтується на особливостях поведінки цієї тварини. Її норовливість, легковажність відображають і українські народні паремії, пор.: *Еге, побігли вже кози в лози!* (Номис, с. 39); *Нагадай козі смерть, а вона все біжить вперед* (Плавюк 162); *Якби коза не скакала, то б ніжок не зламала* (Плавюк 162). Водночас сучасна молодіжна конотація іменника коза заснована на суто негативних асоціаціях із твариною і не відбиває давнього сприйняття її як тотемної тварини, зафіксованого, зокрема, в щедрівках, пор.: *Де коза ходить, там жито родить, де не буває, там вилягає. Де коза туп-туп, там жита сім куп, де коза рогом, там жито стогом*. Архаїчне шанобливе ставлення до кози витіснене пізнішою конотацією на основі поведінки тварини.

Дещо змінилося сприйняття і відповідно вживання зооніма бик. У традиційній українській лінг-

вокультурі він є уособленням сили, мужності (*Здоровий, як бик*), дослідники констатують навіть культ Сонця-бика, бика-бога [Жайворонок 2006, с. 35], проте народна пареміологія відзначає і певну норовливість бика та незворушність, пор.: *Бика голова не боліла, як корова теля родила* (Плавюк, с. 11); *Не проси у бика молока* (Плавюк, с. 11); *До чого бик навик, за тим і риче* (Плавюк, с. 11); *Як з биком не бицьця, а все молока не добицьця* (Номис, с. 54). Сучасний сленгізм бик зберігає уявлення про нього як про дужу і вперту істоту. Биками називають дужих і затятих чоловіків, які не зважають на ситуацію, прохання інших, грублять, пор.: *...навіть «бик» у червоних погонах і сказав, що не тримає на нього зла, зняв би з Мирона пута, якби він прилюдно попросив у нього прощення й пообіцяв, що більше не розпускатиме рук. «Бик» був дебелий, бриластий у плечах, але з лиця добродушний* (В. Шкляр); *Хлопці були коротко підстрижені, у великих хутряних кашкетах, не дивлячись на теплий вечір, та у картатих піджаках — бики. — Ой, — весело посміхнулася Оксана. — Які вони* (Брати Капранови). Цілком очевидно, що молодіжний сленгізм бик спирається на традиційні народні уявлення про нього як сильну і вперту тварину, проте його архаїчні позитивнооцінні конотації повністю втрачені, натомість зазнали актуалізації деякі аспекти його зовнішності та комунікативної поведінки: чоловіки-бики мають характерну стрижку, вбрання й обмежені комунікативні здібності.

Традиційним народним уявленням загалом відповідають конотації зооніма жаба в сучасному молодіжному мовленні. Його вживають з кількома негативно маркованими значеннями. По-перше, так називають несимпатичну людину або таку, що суб'єктивно не подобається мовцеві, викликає в нього огиду, пор.: *Нащо ж ти їх попалали, ти, жабо стара?!* (Любо Дереш); *Стули пельку, мала жабо. Його аж сіпає від люті* (Дара Корній). Непривабливість жаби відображає й народна пареміологія, пор.: *У доброго мужа жона, як ружа, а у злого — баба, як жаба*. Проте більшою мірою образ жаби народ пов'язував з невиправданими амбіціями, задрощами, пихою, пор.: *Коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає* (Номис, с. 51); *Жаба і на вола рот роззявля; Дмеця як жаба на лопуху* (Номис, с. 50); *Холодна жаба сидить під серцем у когось* (ФСУМ, с. 288). Власне, у негативному значенні душевного тягара, задрощів, які розпирають, уживають зоонім жаба й сучасні мовці, пор.: *...усе думаю, що ти відійдеш у ті світи з жабою на серці, а я з цим тягарем залишуся тут, на землі* (Л. Денисенко); *Півміста жаба душила, я тобі атвечаю. Півміста!* (В. Єшкілев).

Не втратило актуальності для молоді конотаване вживання зооніма свиня на позначення нечесної, непорядної, п'яної або дуже неохайної людини, пор.: *Гаразд, гаразд, я винен, я тепер ніякий не європеєць, а п'яна свиня!* (Ю. Андрухович); *Свині ми невиховані, — сказав хтось, — попрущатися таки треба було* (Ірена Карпа); *Переїдемо в новобудову. Там усе буде сяюче і нове. — Не хочу! Хочу жити*

тут, у цьому свинарнику! Я свиня, і маю жити у свинарнику! Я – свиня! (Т. Малярчук); ... чого бракувало тим брудним свиням, що послали на смерть безневинного Миколку з Луганська? (Ірен Роздобудько). Ці самі негативнооцінні значення фіксуємо і в народних прислів'ях та приказках із зоонімом свиня, пор.: *І святі свиню, то свиня свинею* (Плавюк, с. 292); *З свинячим писком та в пшенишне тісто* (Номис, с. 23); *Хороший, як свиня в болоті* (Номис, с. 219); *Коли б свиня роги мала, то б людей поколола* (Плавюк, с. 292); *Пуси свиню під стіл, а вона лізе на стіл* (Плавюк, с. 292); *Свиня хоч і скупається, та знов в болоті валяється* (Плавюк, с. 293). Зневажливо-нищівне забарвлення цього зооніма виявилось стійким і актуальним для сучасної молоді, хоч вона переважно далека від тваринництва і не має досвідних уявлень про звички свиней.

До другої групи зоонімів, які в сучасному українському молодіжному мовленні зазнали конотування, відмінного від того, яке репрезентує народна творчість, увійшли назви *миша*, *кобила*, *корова*, *собака*.

Мишу – маленьку тваринку-гризуна – у народній пареміології схарактеризовано як дуже метку й зухвалу, пор.: *Миша й на віттар скаче, як паламар не баче* (Плавюк 202); *Миша в стозі, а піп у селі ніколи не згинуть* (Плавюк 202). Вона слугує також втіленням бідності, пор.: *як (мов, ніби і. т. ін.) церковна миша* (ФСУМ, с. 490), нещасливого буття (*Кішці – смішки, мишці – слізки* (Номис, с. 47)). У сучасному молодіжному мовленні цей зоонім уживають метафорично, актуалізуючи інші її особливості. Мишею називають непримітну, скромну людину, пор.: *Звичайно, зовнішній вигляд студентів мало цікавив модницю Поліну. Всі вони для неї сірі миші: джінси, кофтинки* (Дара Корній); *Зиркнув у бік вікна – білий фартушок, сіра спідничка, сіра блузка. Миша. Застига. очей з матері не зводить* (Люко Дашвар). Мотиваційною ознакою цієї насмішкливо-зневажливої метафори слугує сіре забарвлення гризуна, з яким асоціюють непримітну зовнішність людини.

Зовсім іншу конотацію в сучасному молодіжному мовленні порівняно з традиційною пареміологією реалізує зоонім *корова*. У народному світосприйнятті вона була годувальницею родини і викликала позитивні емоції. У прислів'ях корову теж схарактеризовано доброзичливо, як турботливу й корисну тварину, пор.: *І чорна корова дає біле молоко* (Плавюк с. 46); *Кожна корова своє телятко лиже* (Плавюк, с. 46); *Ходить, як корова за телям* (Номис, с. 56). Проте для сучасників важлива роль корови в житті їхніх пращурів уже не є визначальною ознакою цієї тварини. Молодь фіксує передусім її зовнішні параметри і на основі наявності семи 'велика габаритність тварини' використовує зоонім для нищівної характеристики огрядних жінок. Слово передає виразну зневажливо-насмішкловату конотацію, пор.: *Майка роздивляється подругу — це худішою стала, перефарбувалася на білявку. — Ти змінилася. — А ти така ж корова!* (Любо Дереш); *Кому ти триндиш, корово?! Від сорому не знаєш,*

куди очі подіти! (Люко Дашвар); ...а він стільки років тернів Перепечасву доньку, дурну корову з червоним дипломом лікаря, яка жодного дня не працювала, а тільки й уміла, що кричати з будь-якого приводу (Люко Дашвар).

Змінилося й конотативне значення зооніма *кобила*. В українській пареміології увиразнено передусім її тяжке, підневільне життя, пор.: *Вези, кобило, хоч тобі не мило* (Плавюк, с. 161); *Чи було, чи не було, а ти тягни, кобило* (Плавюк, с. 161); *Їдь, кобило, хоч три дні не їла* (Плавюк, с. 161), зрідка йдеться про її норовливість і шкідливість, пор.: *Наровиста, як кобила* (Номис, с. 54); *Стидається як та кобила, що віз перевернула* (Плавюк, с. 323). У сучасному молодіжному мовленні зоонім *кобила* маркований також негативно, проте ця конотація ґрунтована на зовсім іншій ознаці. Подібно до зооніма *корова*, його використовують для висміювання огрядних, грубих дівчат чи жінок, мотиваційною ознакою слугує велика габаритність тварини, пор.: *Особливо, після того, як вона ночувала в нього вдома. Коли ті кобили з гуртожитку прогнали її* (Любо Дереш); *Дві кобили — констатували факт чудової фігури Аліси* (А. Кузьменко).

Третю групу зоонімів, які сучасна молодь активно вживає для емоційно-оцінного увиразнення свого мовлення, але яких немає в українській пареміології, репрезентують здебільшого назви немісцевих тварин, що були невідомими для наших пращурів: *удава*, *тюлень*, *носоріг*, *верблюд*, *страус*. Розвиткові конотативних значень у цих іменників так само, як і в традиційних зоонімів, посприяли специфічні ознаки тварин. Наприклад, незворушність, хижацтво удава послугували підставою для використання його назви в загостренні відчуття небезпеки, агресії, морального тиску, пор.: *Наче удав, він вчепився у власні зіниці, котрі втомлено поблискували в дзеркалі* (Макс Кідрук); *Очікувала, коли нареши цей удав проковтне мене і я зникну в його пащі, щоб нічого більше не відчувати* (Ірен Роздобудько).

Зоонім *тюлень* унаслідок низької життєвої активності тварини часто використовують для зневажливої характеристики невиразних, байдужих і флегматичних людей, пор.: *І ось менеджери збираються після важкого робочого дня в барі, жирні, важкі й малорухливі менеджери середньої ланки, товчуться по бару, як тюлені, б'ють лапами й видають різкі пронизливі звуки* (С. Жадан).

Зоонім *носоріг*, за матеріалами «Короткого словника жаргонної лексики української мови» Лесі Ставицької, уживають як жартівливо-іронічну назву уродженців Кавказу [Ставицька 2003, с. 190], імовірно, через специфічну форму їхніх носів.

Зоонім *верблюд* прислужився молоді в експресивному вираженні непричетності до чогось. Цьому посприяла певна екзальтованість верблюдів і активна експлуатація їх людьми, унаслідок чого зоонім набув негативного забарвлення, пор.: *Доказуй потім, що ти не верблюд* (С. Єшкілев). З верблюдом порівнюють також людину, яка споживає занадто багато води, пор.: *А хто тебе просив всю нашу воду*

видукати, як **верблюд** у запаси? (Ірена Карпа).

Зоонім *страус* через характерну звичку птаха ховати голову в пісок молодь часто вживає з негативнооцінним забарвленням на позначення боягузів, слабкодушких людей, що уникають відповідальності, пор.: *Теж мені, страус*. — *Чому страус? — Бо голову в пісок ховає* (Дара Корній); *Ви що — страуси? Повиймайте нарешті голови з піску, припиніть корчити із себе тих, ким ви не є* (Макс Кідрук).

Варто виокремити й ті зооніми, тварини-референти яких хоч і поширені на території України, проте в народній творчості не зазнали конотативного маркування. Попри це, наші сучасники спостерегли певні ознаки таких тварин, на основі яких сформували чіткі конотації. Наприклад, зоонім *лось* на підставі неагресивної і навіть похливної поведінки тварини почали вживати на позначення нікчем і навіть увиразнили негативнооцінну конотацію у похідному утворенні *лошара*, яке фіксує Короткий словник жаргонної лексики української мови [Ставицька 2003, с. 166]. Напр.: *...і тільки якась божевільна, якась несповна розуму жлобиха рогата, рогулиха жлобата, лошара якась і бодилюка могла б віддати перевагу червоній спідниці* (К. Москалець); *Лошара ти, Петрухо, лошара* (С. Єшкілев). Цей зоонім застосовують ще й для негативнооцінної характеристики рослих, кремезних, але не надто тямковитих людей (тих, про яких у народі казали: *Виріс, а ума не виніс*), пор.: *Охоронець. Ми з ним поряд сиділи... Окремо від інших*. — *Здоровий такий лось...* (Люко Дашвар).

Досить популярним зневажливим маркером нерозумного простака в молодіжному мовленні став зоонім *дятел*, пор.: *...наказував принести історію хвороби якогось дятла, котрий уже не лікувався, а просто жов у нас роками* (А. Кузьменко); *Гордіня — це найперший гріх, брате. Треба було тому дятлові їй це тоді пояснити* (С. Єшкілев). Підставою для розвитку вторинного негативного значення стала природна особливість дятла інтенсивно довбати дерево міцним дзьобом, унаслідок чого складається враження, що його голова – суто механічний інструмент, не здатний думати. Отже, сучасна негативнооцінна конотація цього птаха цілком умотивована, проте в українській пареміології не відображена.

Цілу низку негативнооцінних значень у сучасному молодіжному мовленні передає зоонім *баклан*. Згідно з «Коротким словником жаргонної лексики української мови» [Ставицька 2003, с. 37], ним позначають: 1) молодого недосвідченого злодія; 2) хулігана; 3) непорядну людину; 4) занадто балакучу людину; наклепника; 5) ведучого рок-концерту. Цей птах не надто поширений в Україні (його колонії фіксують лише в Криму), тому логічно, що в народній творчості він не набув оцінної інтерпретації. Переносні значення 'молодого недосвідченого злодія', 'хулігана'; 'непорядної людини' потрапили до українського жаргону із російського кримінального аргю. Безперечно, вони марковані як зневажливі назви, пор.: *...ситуація, яка закінчилася для упертого*

баклана чужою могилою, була з тих напружних, про які краще потім і не згадувати (С. Поваляєва). — *Я що, баклан? — Ти не баклан, Міта-брате. Я так, шліфую тему* (С. Єшкілев). Значення 'балагура', 'пустомелі' розвинулися на основі природної властивості бакланів інтенсивно видавати неприємні звуки. За словом закріпилося поблажливо-зневажливе негативнооцінне забарвлення, його вживають до молодших і нижчих за статусом людей, пор.: — *О, здоров, баклан!* — *Ігор Крамар простягнув Антонові розчепірену правцю* (А. Кокотюха).

Окремої уваги заслуговують зооніми, які впродовж тривалого часу в українській лінгвокультурі слугували виразниками яскравої оцінної конотації, проте втратили свою актуальність у сучасному молодіжному мовленні. Зокрема, лайливе, негативнооцінне забарвлення мав в українській пареміології зоонім *собака*. Народ відзначав насамперед собачу нещирість, злість, брак користі від нього, пор.: *Добрий собака, аж за кочергу хапаєця* (Номис, с. 58); *Облесливий, як собака* (Номис, с. 60); *Собака собакою остане, хоч і хвоста не стане* (Плавюк, с. 315); *Дурний собака и на хазяїна бреше* (Номис, с. 100). Собака фігурує і в класичній українській літературі як лайлива негативнооцінна назва непорядних людей, пор.: — *Ти не мати, а скажена собака. В тебе піна тече з рота, як в скаженого вовка* (І. Нечуй-Левицький); — *Хіба осліп? Не бачиш, — степ горить! — А й справді горить! От собаки!* (Т. Шевченко); *Тарас, слухаючи таке, задрижав від злості: «От собака, що він задумує»* (А. Чайковський); *Ах, ти, собако! Його з неволі визволили, а він гавкає!* (З. Тулуб). Проте молодь не перейняла такого конотативного засобу, що, імовірно, зумовлено гармонізацією стосунків людини й собаки. Його сприймають уже не як підневільного слугу, а як друга. Унаслідок цього негативнооцінне конотативне тло зооніма *собака* відчутно знівельовалося.

Так само втратив свою актуальність зоонім *півень*, якого в українській лінгвокультурі наділяли широкою символікою, зокрема вважали провісником нового дня, захисником від нечистої сили, а чорного півня – представником потойбіччя [Баган 2019, с. 106]. На основі бійцівської поведінки птаха у повсякденному спілкуванні його назву використовували для насмішкливо-іронічного маркування людей, що влаштували бійку чи сварку, пор.: — *Знайшли за що сваритися, півні! Як не те, то друге! Тільки щоб погризтися* (А. Кокотюха); *Е-е, молодьож, чого це ви розійшлися? Ану, тихо мені, півники* (А. Кокотюха). Таке конотоване вживання можливе в мовленні осіб старшого віку, для міської молоді воно стало не актуальним, можливо, унаслідок обмеження досвіду споглядання птаха.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, конотації зоонімів є важливим засобом емоційно-оцінного увиразнення мовлення сучасної молоді: вони забезпечують колоритне й наочне втілення переважно негативних рис характеру людини: нерозумності, некітливості, неохайності, упертості, простакуватості тощо. Більшість зоонімів актуалізує зневажливе ставлення до об'єкта номінації,

рідше – іронічно-насмішкувате чи поблажливе. Узвичаєні в українській лінгвокультурі конотації зоонімів сформувалися на основі тривалого досвіду взаємодії наших пращурів з тваринами і спостереження за їхніми звичками й поведінкою.

Сучасна молодь не лише використовує зооніми з узвичаєними конотативними значеннями, а й активно переосмислює деякі з них, формуючи нові негативнооцінні значення. Зміна конотативних значень зоонімів відображає певну динаміку цінностей

у суспільстві. Втрачають конотативну потужність ті зооніми, із тваринами-референтами яких сучасна молодь контактує менше. Натомість вона охочіше конотує назви екзотичних і диких тварин, що вирізняються своїми типовими звичками. Екстраординарні ознаки тварин сприяють формуванню особливо влучних і дошкульних образів.

Виконане дослідження відкриває перспективи для вивчення інших засобів конотативного вираження молодіжного мовлення.

Список умовних позначень

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича і других. Спорудив М. Номис.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови.

Література

1. Баган М.П. Символіка заперечення в українській лінгвокультурі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. №1. С. 102–108. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166575>.
2. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології. Ужгород: Сабов А. М., 2018. 462 с.
3. Гура А.В. Символіка животних в славянської народної традиції. Москва: Индрик, 1997. 914 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Крижко О.А. Невмотивовані зооніми як складові елементи наївної картини світу. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*, 2019. № 11. С. 72–76.
6. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 353 с.
7. Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 512 с.
8. Мокиєнко В.М. В глубь поговорки. Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений. Москва: Просвещение, 1975. 173 с.
9. Плавюк В. Приповідки, або українсько-народня філософія. Едмонтон: Друкарня Івана Солянича, 1946. 355 с.
10. Руснак В.І. Зоосемічні фразеологічні одиниці як носії національно маркованої вторинної номінації. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Філологічна*. 2011. Вип. 19. С. 329–336.
11. Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. 334 с.
12. Сумцов Н.Ф. Культурные переживания. *Киевская старина*. 1889. Т. 24. Январь. С. 64–89.
13. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича і других. Спорудив М. Номис. С. Петербург: В друк. Тиблена і комп. И. Куліша, 1864. 304 с.
14. Фразеологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1999. Т. 1. 528 с.; Т. 2. 980 с.
15. Цар І.М. Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі: структура і функціонування. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 262 с.
16. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 173 с.

References

1. Bahan M.P. (2019). Symbolika zaperechennia v ukrainiskii lnhvokulturi [Symbolics of negation in the Ukrainian linguoculture]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. №1. S. 102–108. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166575> [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2018). Frazemika ukrainiskoi literaturnoi movy v konteksti kohnitologii ta lnhvokulturologii [Phrasemics of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and linguoculturology]. Uzhhorod: Sabov A.M., 2018. 462 s. [in Ukrainian].
3. Hura A.V. (1997). Symvolyka zhyvotnykh v slavianskoi narodnoi tradytsyy [Symbolism of animals in the Slavic folk tradition]. Moskva: Indryk. 914 s. [in Russian].
4. Zhaivoronok V.V. (2006). Znaky ukrainiskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference book]. Kyiv: Dovira, 2006. 703 . [in Ukrainian].
5. Kryzhko O.A. (2019). Nevmotyvovani zoonimy yak skladovi elementy naivnoi kartyny svitu [Unmotivated zoonyms as components of a naive picture of the world]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia «Filolohichni nauky»*. *Movoznavstvo*. № 11. S. 72–76 [in Ukrainian].
6. Levchenko O.P. (2005). Frazeolohichna symbolika: lnhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological symbolism: linguocultural aspect]. Lviv: LRIDU NADU. 353 s. [in Ukrainian].

7. Lozko H. (2011) *Ukrainske narodoznavstvo* [Ukrainian ethnography]. Ternopil: Mandrivets. 512 s. [in Ukrainian].
8. Mokienko V.M. (1975). *V hlub pohovorky. Rasskazy o proiskhozhdenii krylatykh slov i obraznykh vyrazheniy* [Deep down the saying. Stories about the origin of winged words and figurative expressions]. Moskva: Prosveshchenie. 173 s. [in Russian].
9. Plaviuk V. (1946). *Prypovidky, abo ukraïnsko-narodnia filosofii* [Proverbs, or Ukrainian-folk philosophy]. Edmonton: Drukarnia Ivana Solianycha. 355 s. [in Ukrainian].
10. Rusnak V.I. (2011). Zoosemichni frazeolohichni odyntsi yak nosii natsionalno markovanoi vtorynnoi nominatsii [Zoosemic phraseological units as explicants of the nationally marked secondary nomination]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Serii: Filolohichna*. 2011. Vyp. 19. S. 329–336. [in Ukrainian].
11. Stavytska L.O. (2003). *Korotkyi slovnyk zhargonnoi leksyky ukraïnskoi movy* [A short dictionary of slang vocabulary of the Ukrainian language]. Kyiv: Krytyka, 2003. 334 s. [in Ukrainian].
12. Sumtsov N.F. (1889). *Kulturnye perezhyvaniya* [Cultural experiences]. *Kievskaya staryna*. 1889. T. 24. Yanvar. S. 64–89 [in Russian].
13. *Ukraïnski prykazky, pryslivia i take inshe* [Ukrainian proverbs, sayings and so on] (1864). Zbirnyky O.V. Markovycha i druhykh. Sporudyv M. Nomys. S. Peterburh. V druk. Tyblena i komp. I. Kulisha. 304 s. [in Ukrainian].
14. *Frazeolohichniy slovnyk ukraïnskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] (1999). Kyiv: Naukova dumka. T. 1. 528 s.; T. 2. 980 s. [in Ukrainian].
15. Tsar I.M. (2018). *Ukraïnske povsiakdenne movlennia v miskomu molodizhnomu seredovysshchi: struktura i funktsionuvannia* [Ukrainian everyday language in the urban youth environment: structure and functioning]. PhD thesis: 10.02.01. Kyiv, 2018. 262 s. [in Ukrainian].
16. Yurchenko O.S., Ivchenko A.O. (1993). *Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian* [Dictionary of idiomatic folk comparisons]. Kharkiv: Osnova. 173 s. [in Ukrainian].

CONNOTATIONS OF ZOONYMS IN MODERN YOUTH SPEECH AND TRADITIONAL UKRAINIAN LINGUOCULTURE: CONSTANTS AND DYNAMICS OF PERCEPTION

Abstract. This article focuses on the comparative study of the connotations of zoonyms in modern youth speech and traditional Ukrainian linguoculture. The relevance of the proposed article is due to the need to systematize new connotative units in the modern Ukrainian language, to clarify the dynamics of the evaluative marking of vocabulary, to clarify information about the relationship between language and non-material culture of the people.

The purpose of the article is to compare the connotative meanings of zoonyms in the modern youth speech and in Ukrainian folklore texts, to find out the constants and dynamics. To achieve this goal, the following tasks were performed: 1) the main zoonyms that modern youth use with different connotative meanings are identified; 2) the common and different connotative meanings of zoonyms in Ukrainian proverbs and modern youth speech are clarified; 3) the motivation of development of new connotative meaning in usual zoonyms is analyzed; 4) factors that contribute to the metaphorization of zoonyms in youth speech or, conversely, limit it are identified.

The investigation is grounded on the descriptive method, methods of functional analysis, contextual analysis, and component analysis.

The paper proves that the connotations of zoonyms are an important means of emotional and evaluative expression of speech of modern youth: they provide a colorful and visual embodiment of mostly negative traits of human character: unreasonableness, ignorance, slovenliness, stubbornness, vulgarity, and so. Most zoonyms actualize contempt for the object of the nomination, less often – ironically mocking or indulgent.

The author concludes that modern youth not only uses zoonyms with the usual connotative meanings, but also actively rethinks some of them, forming new negative meanings. The change in the connotative meanings of zoonyms reflects a certain dynamics of values in society. Connotative power is lost by those zoonyms that names animals with which the youth have less contact. Instead, young people are more willing to connote the names of exotic and wild animals, distinguished by their typical habits. Extraordinary signs of animals contribute to the formation of particularly accurate and evident visual images.

Keywords: connotation, connotative meaning, zoonym, youth speech, Ukrainian linguistic culture, metaphor, evaluation.

© Баган М., 2021 р.

Мирослава Баган – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету, Київ, Україна; myroslava.bahan@knlu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

Myroslava Bahan – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian and Slavic Philology, Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine; myroslava.bahan@knlu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>